

การศึกษาเครือข่ายภาคีสุขภาพ¹

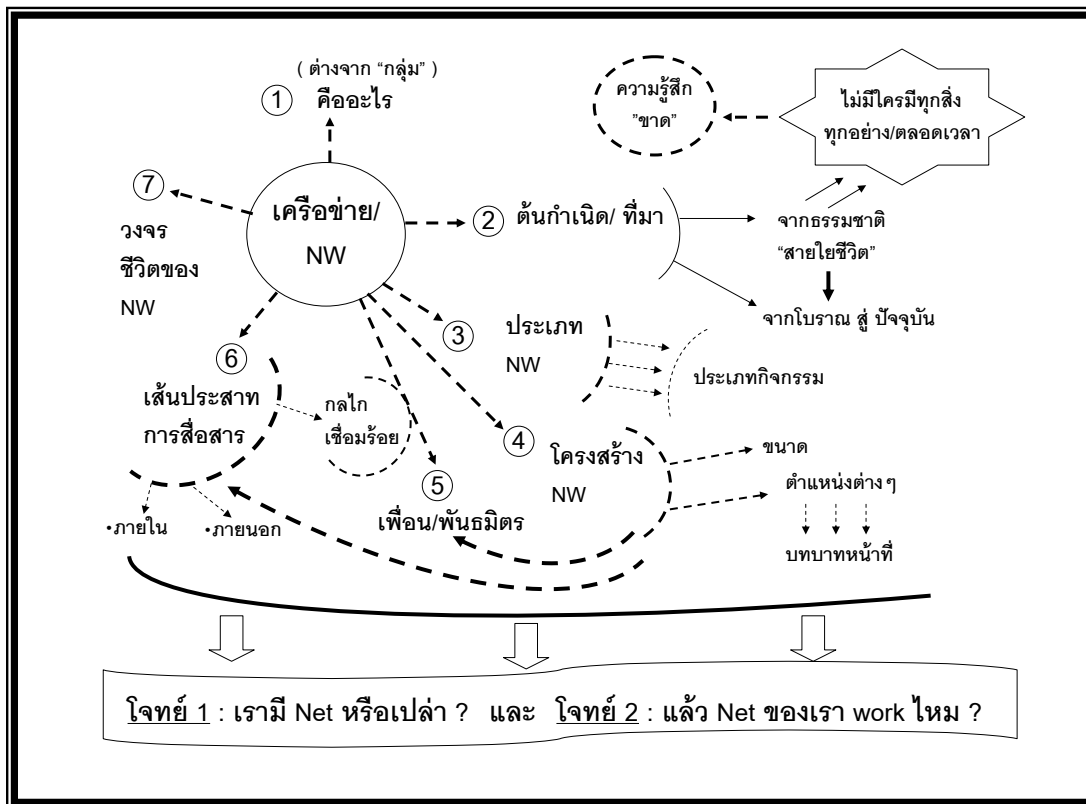
กาญจนา แก้วเทพ

เกริ่นนำ

สืบเนื่องจากการที่กองสุขภาพศึกษา กรมสนับสนุนบริการสุขภาพ กระทรวงสาธารณสุข ได้นำเอา “เครือข่าย” มาเป็นกลไก / เครื่องมือในการดำเนินงานสร้างสุขภาพภายใต้แนวคิดการสร้างเสริมสุขภาพชุมชนให้เข้มแข็ง สำหรับชุดความรู้ที่จะใช้ในการดำเนินงานดังกล่าวนั้นจะประกอบไปด้วย 2 ชุด ชุดแรก คือ **ความรู้ด้านสุขภาพ** เช่น การออกกำลังกาย อาหารปลอดภัย การป้องกันและควบคุมโรค สุขภาพของผู้สูงอายุ ฯลฯ และชุดที่สอง คือ **ชุดความรู้เกี่ยวกับเครือข่าย**

สำหรับเนื้อหาในบทความนี้จะว่าด้วยชุดความรู้แบบหลังคือ เรื่อง**เครือข่าย** โดยที่ผู้เขียนมีหลักการว่า เมื่อจะใช้สิ่งใดเป็นเครื่องมือ / กลไกในการทำงาน ก็ควรมีความรู้พื้นฐานที่จำเป็นเกี่ยวกับเครื่องมือ / กลไกนั้น เพื่อจะใช้งานได้อย่างดีหรือเต็มประสิทธิภาพ

ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับเครือข่ายที่จะนำมาใช้ในงานสร้างเสริมสุขภาพน่าจะมีเนื้อหาดังในภาพ

ภาพที่ 1

¹ เอกสารประกอบคำบรรยายในงานสัมมนา “การถ่ายทอดและส่งเสริมประสานการดำเนินงานสร้างสุขภาพของภาคีเครือข่าย” วันที่ 6-7, 13-14, 27-28 มีนาคม และ 3-4 เมษายน 2551 กองสุขภาพศึกษา กรมสนับสนุนบริการสุขภาพ กระทรวงสาธารณสุข ตีพิมพ์ใน กาญจนา แก้วเทพ, 2552 **สื่อเล็กๆ** ที่นำไปใช้ในงานพัฒนา ฝ่ายวิชาการ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์

จากแผนภาพข้างต้นสามารถอธิบายได้ว่า การศึกษาเรื่องเครือข่ายนั้นจะครอบคลุมประเด็นต่าง ๆ จาก 7 ประเด็น เริ่มจาก 2 ประเด็นแรก คือ การทำความรู้จักว่า “เครือข่ายคืออะไร” และมีต้นกำเนิดความเป็นมาอย่างไร

จากนั้น ก็จะทำให้ทำความรู้จักในรายละเอียดถึงประเภทของเครือข่ายที่จะมีผลสืบเนื่องไปถึงประเภทกิจกรรมในเครือข่ายแต่ละประเภท

ต่อจากนั้น เราก็เข้าไปวิเคราะห์ดูเครือข่ายในระยะกระชั้นชิดเพื่อให้เห็นถึงโครงสร้างส่วนต่าง ๆ ของเครือข่าย รวมทั้ง ส่วนที่เป็นเพื่อน / พันธมิตรที่มีบทบาทเกื้อหนุนเครือข่ายหนึ่ง ๆ และเราจะศึกษาส่วนที่เป็นประจักษ์ประสาทของเครือข่ายคือเรื่องการสื่อสาร

ในท้ายที่สุด เราก็จะเรียนรู้ความเป็นจริงประการสำคัญของเครือข่าย คือ วงจรชีวิตของเครือข่าย

ในการศึกษาประเด็นทั้ง 7 ประเด็นนี้ โจทย์หลักที่เรามุ่งหน้าที่จะตอบเมื่อเราแกะวิเคราะห์เครือข่ายหนึ่ง ๆ ออกมาดู โจทย์นั้นจะตอบคำถามสุดท้าย 2 ข้อคือ ข้อแรก เรามีนีต อะไรอยู่บ้าง ข้อที่สอง net ที่เรามีอยู่นั้น work ไหม

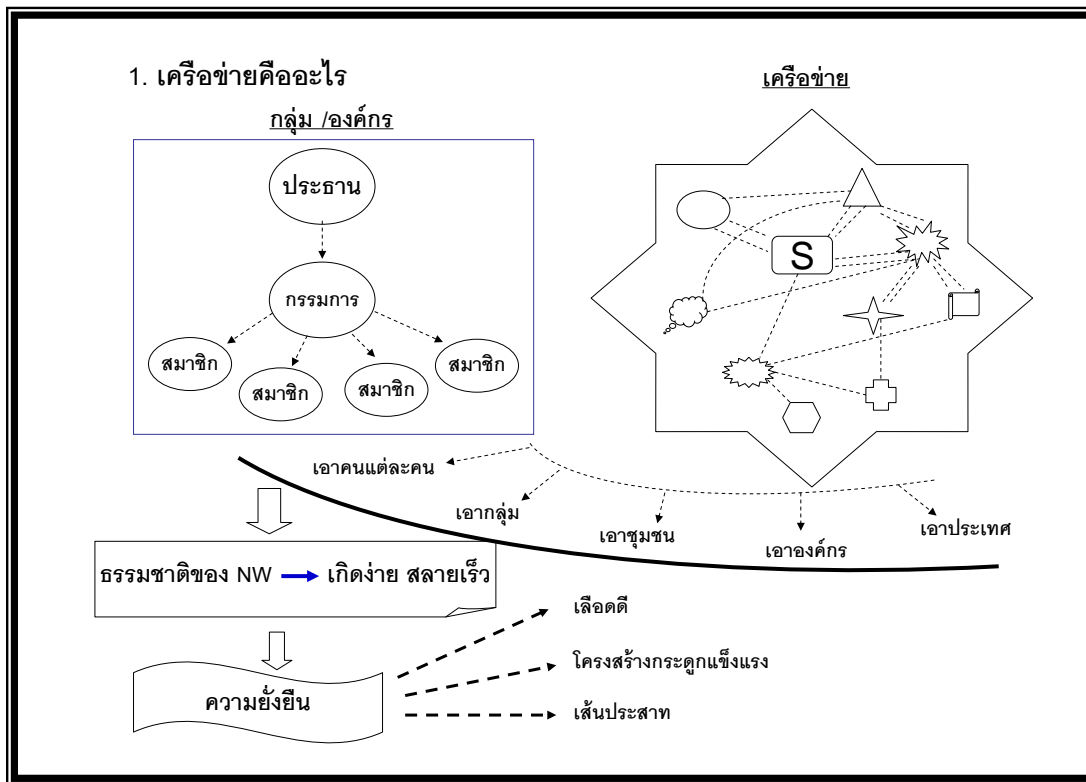
1. เครือข่ายคืออะไร

มีผู้ให้นิยามของ “เครือข่าย” เอาไว้หลายแบบ ในที่นี้จะเลือกคานิยามที่ง่ายที่สุดที่จะทำความเข้าใจ คือ เครือข่าย หรือ “Network” ก็คือ “ตาข่ายแห่งความสัมพันธ์ / รูปแบบการรวมตัวกันหรือการประสานงานที่โยงใยถึงกัน และพร้อมที่จะ “work” เมื่อต้องการใช้งาน

กล่าวคือ เครือข่ายเป็นรูปแบบการรวมตัวกัน / การประสานงาน / ประสานความร่วมมือของบุคคล กลุ่มองค์กร / ชุมชน / ประเทศหลาย ๆ คน หลาย ๆ แห่งที่ต่างคนก็มีทรัพยากรของตนเอง มีเป้าหมาย มีวิธีการทำงานและมีกลุ่มเป้าหมายของตนเอง แต่ทว่า เมื่อมีภารกิจบางอย่างร่วมกัน ก็จะเข้ามาร่วมงานกันเพื่อให้บรรลุเป้าหมายร่วมของเครือข่าย การประสานงานนั้นมีระยะเวลายาวนานพอสมควร โดยมีการวางรากฐานสายสัมพันธ์เอาไว้ เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งต้องการความช่วยเหลือ / ความร่วมมือก็สามารถจะติดต่อขอความร่วมมือได้

ในแต่ละเครือข่าย แม้ว่าจะมีบางสิ่งบางอย่างร่วมกัน เช่น เป้าหมายการทำงานร่วมกัน มีผลประโยชน์ร่วมกัน แต่บุคคล / กลุ่ม / องค์กรที่มาเป็นสมาชิกก็ยังคงมีความเป็นตัวของตัวเองอยู่

เพื่อให้เห็นภาพของ “เครือข่าย” ได้ชัดเจนขึ้น จะขอให้ลองเปรียบเทียบดูระหว่างกลุ่ม / องค์กรกับเครือข่ายตามภาพที่ 2 และภาพที่ 3

ภาพที่ 2 แสดงนิยามของคำว่า “เครือข่าย”

จากภาพที่ 2 เมื่อเปรียบเทียบโครงสร้างรูปร่างหน้าตา รูปแบบของการรวมตัวกันของกลุ่ม / องค์กรกับเครือข่ายแล้ว จะเห็นได้ว่า ในขณะที่ลักษณะโครงสร้างของกลุ่ม-องค์กรแบบที่เราคุ้นเคย นั้นจะจัดวางความสัมพันธ์ใน “แนวตั้ง” เช่น เริ่มตั้งแต่มีประธานอยู่ข้างบนสุด รองลงมาเป็น คณะกรรมการคนอื่น ๆ และชั้นล่างสุดเป็นสมาชิก (คล้าย ๆ การร้อยพวงปลาตะเพียน) แต่ทว่า ลักษณะโครงสร้างของเครือข่าย ทุกตำแหน่งจะจัดวางใน “แนวนอน / แนวระนาบ”

นอกจากนั้น หากเรามองลึกกลงไปในรายละเอียดของ “เส้นสายความสัมพันธ์ / เส้นสายการสื่อสาร” เราก็จะเห็นว่า กลุ่ม-องค์กรนั้น จะมีปริมาณเส้นสายความสัมพันธ์ / เส้นสายการสื่อสารที่ น้อยกว่าเครือข่ายอย่างมาก

การเปรียบเทียบกลุ่ม / Network			
	ประเด็น	กลุ่ม / องค์กร	เครือข่าย
1	คิด / เชื้อ	เหมือนกัน	เหมือนกัน / ต่างกัน
2	ประสบการณ์	เหมือนกัน	เหมือนกัน / ต่างกัน
3	การกระทำ	เหมือนกัน	เหมือนกัน / ต่างกัน
4	พันธกิจ	เหมือนกัน	เหมือนกัน / ต่างกัน
5	เป้าหมาย	เหมือนกัน	มี "เป้าหมายใหญ่" ร่วมกัน แต่อาจ "เฉพาะกิจ"
6	ช่วงเวลา	สม่ำเสมอ	พบกันเมื่อมีภารกิจ

ภาพที่ 3 แสดงการเปรียบเทียบกลุ่ม / Network

เพื่อเพิ่มเติมความเข้าใจเรื่องความแตกต่างระหว่าง "กลุ่ม-องค์กร" กับ "เครือข่าย" ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น โปรดดูตารางการเปรียบเทียบระหว่าง "กลุ่ม-องค์กร" กับ "เครือข่าย" ในภาพที่ 3 ประกอบ

จาก 6 ประเด็นที่ใช้เปรียบเทียบคือ ความคิด / ความเชื่อ ประสบการณ์ การกระทำ พันธกิจ เป้าหมาย และช่วงเวลา เราจะเห็นได้ว่า ในขณะที่ "กลุ่ม-องค์กร" จะมีลักษณะที่ค่อนข้างเข้มงวดมากกว่า เรียกร่องสมาชิกมากกว่า (เช่น ต้องคิดเหมือนกัน ต้องมีเป้าหมายร่วมกัน) แต่ทว่า "เครือข่าย" จะมีลักษณะที่หลวมตัวมากกว่า ยืดหยุ่นมากกว่า เช่น สมาชิกที่เข้ามาเป็นภาคีเครือข่ายอาจจะทั้งคิดเหมือนกันในบางเรื่องหรือต่างกันในเรื่องก็ได้ หรือช่วงระยะเวลาที่มารวมตัวกันก็จะมาเฉพาะช่วงที่มีภารกิจร่วมเท่านั้น ในช่วงเวลาอื่น ๆ ภาคีเครือข่ายก็จะดำเนินภารกิจของตนเองไป สอดคล้องกับค่านิยมที่กล่าวไว้ข้างหน้าที่ว่า ในขณะที่สมาชิกเข้ามารวมตัวเป็นภาคีเครือข่ายนั้น สมาชิกก็ยังสามารถรักษาความเป็นอิสระ/ความเป็นตัวของตัวเองเอาไว้ได้

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้จะมีทั้งข้อเหมือนและข้อแตกต่างระหว่าง "กลุ่ม-องค์กร" กับ "เครือข่าย" แต่ทว่า รูปแบบการรวมตัวทั้ง 2 แบบนั้นก็มีความสัมพันธ์กัน กล่าวคือ เมื่อเวลาที่เราจะก่อร่างสร้างเครือข่ายนั้น การรวมตัวกันแบบเครือข่ายนั้น ภาคีที่จะเข้ามาเป็นสมาชิกก็อาจจะมาจากหน่วยย่อย ๆ เหล่านี้คือ

(1) เอาตัว**บุคคล**แต่ละคนมารวมเป็นเครือข่าย เช่น เครือข่ายปราชญ์พื้นบ้าน เครือข่ายหมอ ยาสมุนไพร เป็นต้น

(2) เอา**กลุ่ม**แต่ละกลุ่มมารวมตัวเป็นเครือข่าย เช่น เครือข่ายของกลุ่มคนเป็นโรคเอดส์ในแต่ ละจังหวัดที่มารวมตัวกันเป็นระดับภาค เป็นต้น

(3) เอา**ชุมชน**แต่ละชุมชนมารวมตัวกันเป็นเครือข่าย เช่น เครือข่ายชุมชนชาวสลัมหลาย ๆ แห่งในกรุงเทพฯ เป็นต้น

(4) เอา**องค์กร**แต่ละองค์กรมารวมตัวกันเป็นเครือข่าย เช่น องค์กรคุ้มครองผู้บริโภคที่มาจาก กลุ่มวิชาชีพหลาย ๆ กลุ่ม การรวมตัวกันขององค์กรวิชาชีพครูที่มาก่อตั้งเป็นเครือข่ายปกป้องเยาวชน เพื่อการไม่สูบบุหรี่ เป็นต้น

(5) เอา**ประเทศ**แต่ละประเทศมารวมตัวกันเป็นเครือข่าย เช่น ASEAN เครือข่ายประเทศไม่ ฝักใฝ่ฝ่ายใด เป็นต้น

และสืบเนื่องมาจากคุณสมบัติที่ค่อนข้างรวมตัวกันแบบหลวม ๆ ยืดหยุ่นได้มาก และสมาชิกมี ความเป็นอิสระ ทำให้ธรรมชาติที่สำคัญของเครือข่าย ก็คือ “เกิดง่าย สลายเร็ว” หากไม่มีการทำนุ บำรุงหรือการบริหารจัดการให้ดี ในที่นี้ผู้เขียนมีความเห็นว่า หากจะธำรงรักษาเครือข่ายให้ยั่งยืน ยาวนาน (เอาชนะธรรมชาติของเครือข่ายให้ได้แล้ว) ปัจจัยแห่งความยั่งยืนซึ่งเปรียบเทียบกับอายุของ ร่างกายนั้น น่าจะมีอยู่ 3 อย่างคือ

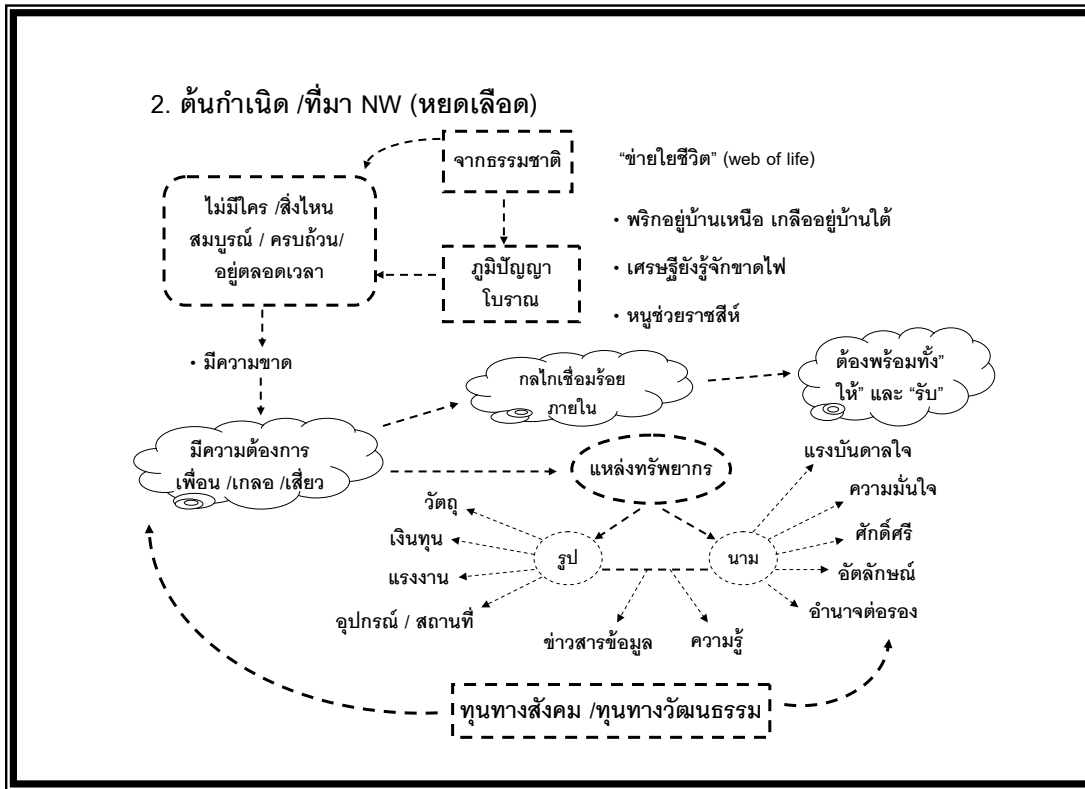
(1) มีเลือดฝาดสมบูรณ์ ซึ่งเปรียบเสมือน “ความเข้าใจ/ความตระหนัก/ความสำนึกต่อเรื่อง เครือข่าย” ของภาคีสมาชิก

(2) มีโครงสร้างกระดูกแข็งแรง ซึ่งเปรียบเสมือน “การจัดโครงสร้างของเครือข่าย”

(3) มีเส้นประสาททำงานฉับไว ซึ่งเปรียบเสมือน “การสื่อสาร” ของเครือข่าย

จากนี้ เราจะสำรวจปัจจัยแห่งความยั่งยืนทั้ง 3 ประการของเครือข่ายในลำดับถัดไป

2. ต้นกำเนิด / ที่มาของเครือข่าย (หยุดเลือด)

ภาพที่ 4 แสดงต้นกำเนิด / ที่มาของ Network

(2.1) ต้นกำเนิดจากธรรมชาติ ฟริจ็อล์ฟ คาปรั่า นักฟิสิกส์ชาวออสเตรียกล่าวว่า การรวมตัวกันแบบเครือข่ายนั้น เป็นลักษณะของสรรพสิ่งทั้งหลายในธรรมชาติที่เรียกว่า “ข่ายใยชีวิต” (web of life) หรือที่พุทธศาสนาอาจจะสรุปว่า สรรพสิ่งทั้งหลายต่างพึ่งพาอาศัยเชื่อมโยงกัน ทั้งนี้ก็เพราะสภาพความเป็นจริงที่ว่า สรรพสิ่งทั้งหลายล้วนไม่มีสิ่งใดที่มีความครบถ้วนสมบูรณ์ / อยู่ตลอดเวลา กล่าวคือ เมื่อมีเกือบทุกอย่าง ก็ต้อง “ขาดไปอย่างหนึ่ง” หรือ “มีอยู่บางเวลา” ก็จะต้องขาดไปบางเวลา และเพราะ “ความตระหนักว่าเรามีความขาด” ดังกล่าว จึงเป็นเงื่อนไขปัจจุบันที่ต้อง “สร้างเครือข่าย” กับสิ่งอื่น ๆ ความตระหนักดังกล่าวเป็นเสมือนหยุดเลือดที่จะหล่อเลี้ยงเครือข่ายให้ดำรงอยู่ต่อไป

(2.2) ต้นกำเนิดจากภูมิปัญญาคนโบราณ จากลักษณะของเครือข่ายที่มองเห็นอยู่ในธรรมชาตินั้น ภูมิปัญญาโบราณของไทยจึงได้จัดวางรูปแบบความสัมพันธ์ของผู้คนเลียนแบบธรรมชาติ ด้วยการสร้าง “เครือข่าย” ในรูปแบบต่าง ๆ ขึ้นมา ตั้งแต่ในรูปแบบของ “บ้านใกล้เรือนเคียง” กลุ่มเพื่อน / เสี่ยว / กลอ (ที่คนไทยอาจจะใช้คำว่า “มีพรรคพวกเส้นสาย”)

จากต้นกำเนิดทั้งจากธรรมชาติและภูมิปัญญาคนโบราณจะเห็นได้ว่า เครือข่ายนั้นเกิดมาจากความตระหนัก / สำนึกว่า คนเราไม่มีใครพร้อมไปทุกอย่างและตลอดเวลา แต่จะต้องมีบางช่วงเวลาที่เกิด “ความขาดแคลน / ความไม่สมบูรณ์” ในช่วงเวลาดังกล่าว เราจึงมีความต้องการ “เพื่อน / เสี่ยว / กลอ / สหาย / ... / ความตระหนัก / สำนึกดังกล่าวนี้แฝงฝังอยู่ในภาชิตโบราณของไทย เช่น

- พริกอยู่บ้านเหนือ เกลืออยู่บ้านใต้ ตะไคร้อยู่บ้านเพื่อน
- เศรษฐียังรู้จักขาดไฟ
- หนูช่วยราชสีห์
- น้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า.....

ฉะนั้น กล่าวให้ถึงที่สุดแล้ว ต้นกำเนิดที่มาของการที่ใครสักคนหนึ่งหรือกลุ่มสักกลุ่มหนึ่งจะเข้าไปสร้างเครือข่ายกับใครนั้น ก็ต้องเกิดมาจากความรู้สึก / ความตระหนักรู้ / ความสำนึกว่า “เรายังขาดอะไรบางอย่างอยู่” และ “ต้องมีเพื่อน / มีสหาย” จึงจะได้สิ่งนั้นมา ความตระหนักรู้ดังกล่าวเป็นประดุจหยดเลือดหล่อเลี้ยงร่างกายของเครือข่าย

อย่างไรก็ตาม ความรู้สึกที่ว่า “ขาด” แล้วจะไป “เอามาจากเพื่อน” นั้น ก็ยังเป็นแค่ครึ่งทางของการสร้างเครือข่าย เพราะยังเป็นแค่สำนึก “ที่จะไปรับ” แต่ “เครือข่าย” นั้นเป็นความสัมพันธ์แบบสองทาง (reciprocal) แบบซึ่งกันและกัน ดังนั้น สำนึกด้านเดียวแบบ “พินก็มีแต่ให้” หรือ “น้องนี้ก็รับและลูกเดียว” จะไม่สามารถเชื่อมร้อยเครือข่ายให้ยั่งยืนได้ คงมีแต่สำนึกแบบ **“พร้อมทั้งเป็นผู้ให้และผู้รับ”** จึงจะทำหน้าที่เป็น “กลไกเชื่อมร้อยในใจ” ที่ยึดโยงเครือข่ายเอาไว้ได้

และด้วยเหตุที่เครือข่ายเกิดมาจาก “ความขาด” นี้เอง จึงทำให้กลุ่มคนยากจนมีแนวโน้มจะสร้างเครือข่ายได้ง่ายที่สุด เพราะคนยากจนจะขาดแคลนทรัพยากรสินทรัพย์เงินทองและสวัสดิการต่าง ๆ ที่เห็นได้ชัดยิ่งกว่าคนกลุ่มอื่น ๆ ส่วนผู้ที่มีฐานะนั้นน่าจะถือว่า “พริกอยู่ที่ตลาด เกลือก็อยู่ที่ตลาด” ถ้ามีเงินก็ซื้อหาเองได้ สำนึกดังกล่าวจะเข้าไปอุดหนุนท่อน้ำเลี้ยงแห่งการสร้างเครือข่ายได้โดยง่าย

แต่ทว่า ก็ไม่จำเป็นว่า ต้องมีแต่หมู่คนจนเท่านั้นที่จะสร้างเครือข่ายได้ เนื่องจากแหล่งทรัพยากรที่เราจะได้รับจากมิตรสหายพรรคพวกเพื่อนฝูงนั้น มีทั้งทรัพยากรที่เป็นทั้งรูปธรรมและนามธรรมดังที่แสดงในภาพ

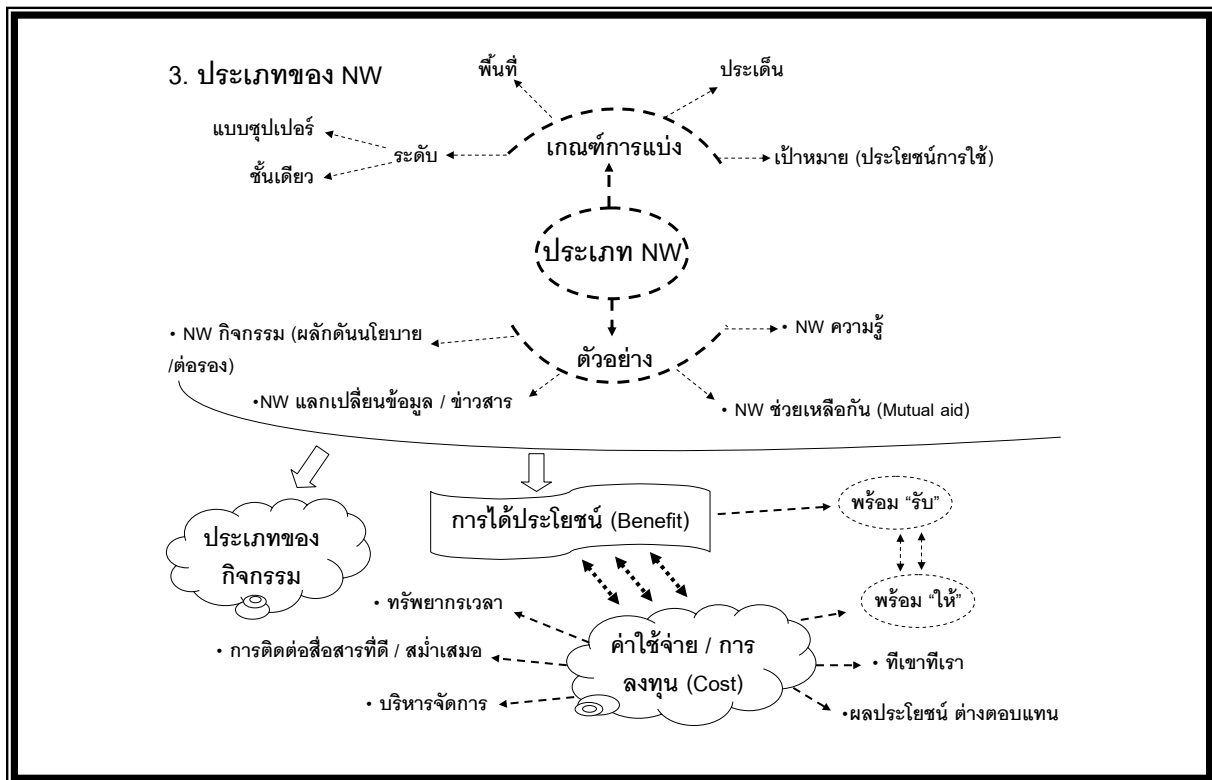
- **ทรัพยากรที่เป็นรูปธรรม** ก็เช่น วัตถุประสงค์ของ เงินทุน แรงงาน อุปกรณ์ สถานที่ ฯลฯ
- **ทรัพยากรที่เป็นนามธรรม** (ซึ่งมีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าทรัพยากรรูปธรรม) ก็เช่น แรงแบบใจ ความมั่นใจ ศักดิ์ศรี อัตลักษณ์ อำนาจต่อรอง ฯลฯ
- **และทรัพยากรที่อยู่กึ่งกลางระหว่างรูปธรรมนาม** ก็เช่น ความรู้ ข่าวสารข้อมูล เป็นต้น

ทรัพยากรที่ได้ทั้งแบบรูปธรรมและนามธรรมจากเครือข่ายดังกล่าวนี้ ทำให้แนวคิดสมัยใหม่พิจารณาว่า การมีเครือข่ายนั้นก็เปรียบเสมือนการมี “ทุนทางสังคม / ทุนทางวัฒนธรรม” (social / cultural capital) ดังเช่นที่คนไทยโบราณเข้าใจดีว่า การเป็นคนมีพรรคพวกเพื่อนฝูง เป็นคนกว้างขวางช่วยให้มีบารมี ทำกิจการต่าง ๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปได้

จากชุดความรู้เรื่องการสร้างเครือข่ายที่มีอยู่มากพอสมควรในภูมิปัญญาของคนไทย เราคนรุ่นปัจจุบันสามารถจะนำมาสืบทอดต่อเพื่อหามาบำรุงเลือดฝาดของเครือข่ายให้สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

3. ประเภทของเครือข่าย

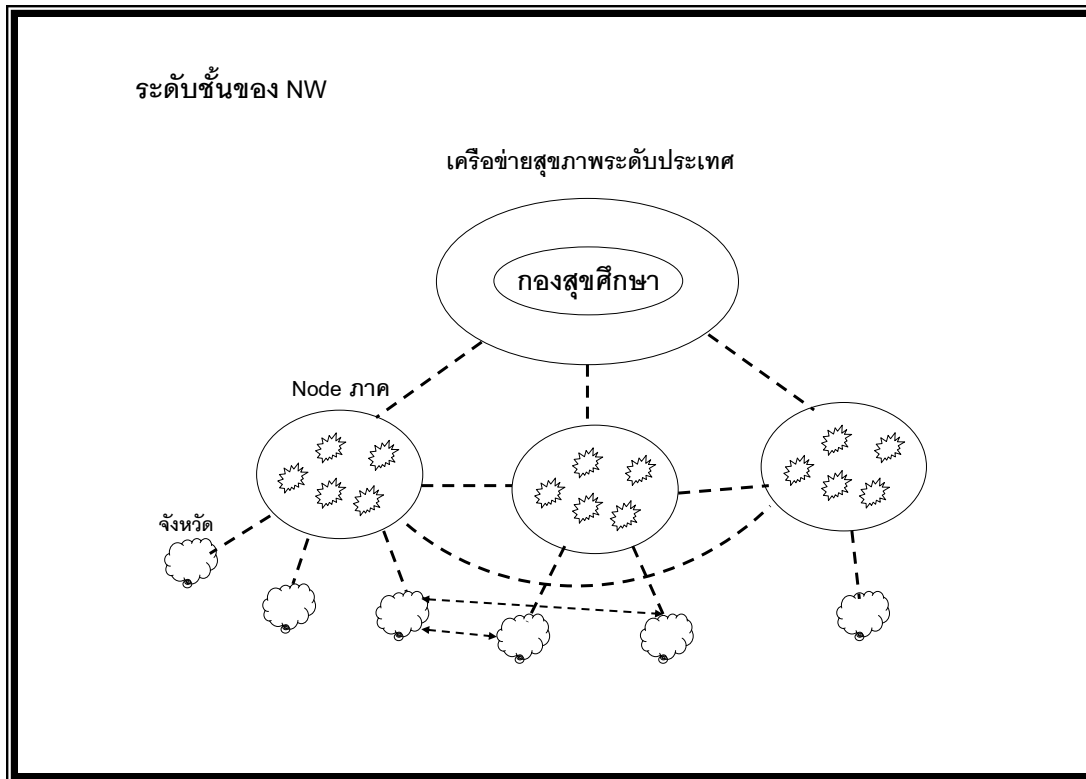
3.1 เกณฑ์การแบ่ง เราสามารถใช้ “เกณฑ์” (criteria) หลายเกณฑ์ในการจัดประเภทของเครือข่ายและทุกครั้งที่เปลี่ยนเกณฑ์ไป ผลของการจัดประเภทของเครือข่ายก็จะเปลี่ยนตามไปด้วย (เหมือนเวลาประกวดนางงาม นางงามแต่ละประเภท เช่น นางสาวไทย นางงามมิตรภาพ ขวัญใจช่างภาพ ฯลฯ จะใช้เกณฑ์ที่ต่างกัน)

ภาพที่ 5 แสดงประเภทของ Network

ตัวอย่างเกณฑ์ที่เราสามารถใช้แบ่งประเภทของเครือข่ายจะมีดังนี้

(1) ใช้ “ระดับชั้น” เป็นเกณฑ์ ก็อาจจะแบ่งเครือข่ายออกได้เป็น 2 แบบ เช่น เครือข่ายที่มีชั้นเดียวกับเครือข่ายที่เกิดขึ้นจากการเอาเครือข่ายเล็ก ๆ ไปต่อประสานเป็น “ซูเปอร์เครือข่าย” (supra network) ขึ้นมา ดังตัวอย่างในภาพที่ 6 การจัดเครือข่ายของกองสุขศึกษาเอง

ภาพที่ 6 แสดงระดับชั้นของ Network

ในระดับแรก เป็น “เครือข่ายระดับจังหวัด” ในแต่ละจังหวัดอาจจะมีการจัดเครือข่ายที่มีภาคีมาจากภาคส่วนต่าง ๆ ในจังหวัด จากนั้นในแต่ละจังหวัดก็อาจจะมีมารวมกันเป็น “เครือข่ายระดับภาค” และทำที่สุด ทุกภาคก็มารวมตัวกันเป็น “เครือข่ายระดับประเทศ” โดยมีกองสุขภาพศึกษาเป็นแกนกลางประสาน เป็นต้น

การจัดเครือข่ายแบบชั้นเดียวกับแบบหลาย ๆ ชั้นอย่าง “ซูปเปอร์” นั้น จะมีนัยยะเรื่องของ “ขนาดเครือข่าย” เข้ามาเกี่ยวข้องทันที และต่อจากนั้น ตัวแปรเรื่อง “การบริหารจัดการเครือข่าย” ก็จะมาเกี่ยวข้องด้วย ตามหลักการที่ว่า ยิ่งขนาดของเครือข่ายใหญ่มากยิ่งขึ้น ก็ยิ่งต้องการการบริหารจัดการเครือข่ายที่ดี มิฉะนั้น แทนที่เราจะได้ใช้เครือข่ายให้เป็นประโยชน์ เราอาจจะตกที่นั่ง “ลิงแก่ปมแห” ที่ยิ่งแก่ก็ยิ่งพันตัวหนาแน่นยิ่งขึ้น หรือเกิดภาวะ “ได้ไม่คุ้มเสีย” เป็นต้น

(2) ใช้ “พื้นที่” เป็นเกณฑ์ ได้แก่ การจัดเครือข่ายตามพื้นที่ที่ใกล้เคียงกัน เช่น ในจังหวัดเดียวกัน เป็นเพื่อนบ้านใกล้เคียงกัน การใช้พื้นที่เป็นเกณฑ์จัดเครือข่ายนั้น จะมีผลสืบเนื่องต่อไปถึงเรื่อง “การเข้าถึงกันและกัน” (accessibility) “ปริมาณความถี่ในการติดต่อสื่อสาร” (frequency) เนื่องจาก “ความใกล้ชิดทางกายภาพ” ในแบบของ “หนึ่งมิตรชิดใกล้” คนไทยสมัยก่อนจึงให้ความสำคัญกับ “เพื่อนบ้าน” เป็นอย่างมาก

(3) ใช้ “ประเด็น” เป็นเกณฑ์ ได้แก่ การจัดเครือข่ายตาม “ประเด็น” ความสนใจ เช่น เครือข่ายรักษาสิ่งแวดล้อม เครือข่ายสมุนไพร เครือข่ายชมรมจักรยาน ฯลฯ เครือข่ายที่มีประเด็นความ

สนใจร่วมกันดังกล่าวนี้ จะมีจุดเด่นเรื่อง “คนคอเดียวกัน” ดังนั้น จะพูดคุย จะทำความเข้าใจกันได้ง่าย ทำกิจกรรมร่วมกันก็ง่าย แต่ก็อาจจะเผชิญกับปัญหาในเกณฑ์อื่น ๆ เช่น พื้นที่ ระยะทาง เป็นต้น

(4) ใช้ “เป้าหมาย” หรือ “ประโยชน์การใช้” เครือข่ายเป็นเกณฑ์ ดังตัวอย่างของ เครือข่ายต่อไปนี้

(4.1) เครือข่ายการทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อมุ่งหวังที่จะผลักดันนโยบาย เช่น เครือข่ายของผู้พิการที่มาร่วมทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อเรียกร้องให้รัฐมีนโยบายที่หนุนช่วยคนพิการ

(4.2) เครือข่ายที่มีเป้าหมายของการแลกเปลี่ยนข้อมูล / ข่าวสาร เช่น สำนักข่าวต่าง ๆ ที่สานเครือข่ายกันเอาไว้

(4.3) เครือข่ายที่มีเป้าหมายของการช่วยเหลือกันในยามที่ต้องการ (mutual aid) เป็นรูปแบบเครือข่ายที่เคยมีมากที่สุดในสังคมไทย เช่น การลงแขกเกี่ยวข้าว

(4.4) เครือข่ายที่มีเป้าหมายของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ แต่เดิมนั้น ในแวดวง นักวิชาการและสถาบันการศึกษาจะมีการจัดวางเครือข่ายแลกเปลี่ยนความรู้กันที่แสดงออกมาเป็น กิจกรรม เช่น การประชุมสัมมนาประจำปี แต่ปัจจุบันนี้ การจัดรูปแบบเครือข่ายดังกล่าวได้ขยายตัว และแพร่หลายมากขึ้นในภาคส่วนอื่น ๆ ของสังคม เช่น ภาคธุรกิจ ภาคองค์กรพัฒนาเอกชน รวมทั้ง ภาคองค์กรประชาชน

3.2 ผลสืบเนื่อง

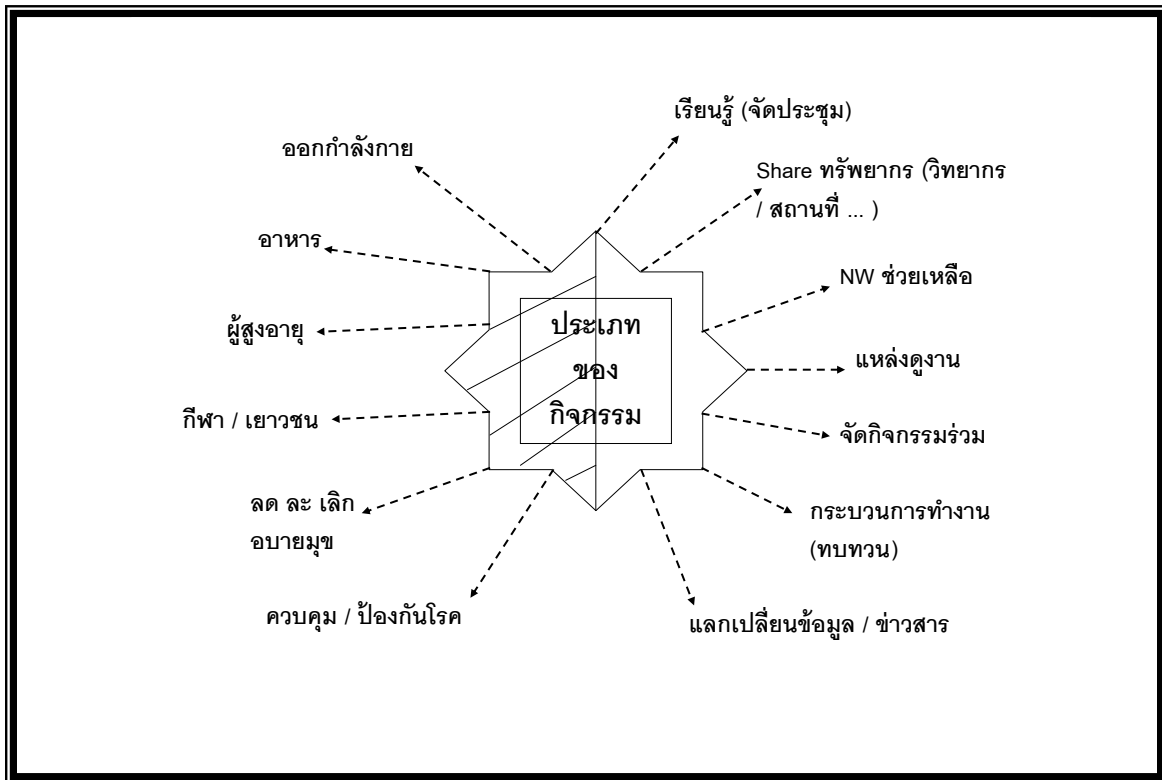
จากการจำแนกประเภทของเครือข่ายนั้น จะมีผลสืบเนื่องตามมาอยู่ 2 ประการ คือ

(ก) ประเภทของกิจกรรม

(ข) การได้ประโยชน์และค่าใช้จ่าย / การลงทุนของเครือข่าย (benefit and cost)

(ก) **ผลสืบเนื่องต่อประเภทของกิจกรรม** เนื่องจากเครือข่ายแต่ละประเภทจะมีลักษณะของ กิจกรรมคนละแบบ เช่น เครือข่ายกิจกรรมผลักดันนโยบาย ก็จะมีกิจกรรมประเภท “รวมพล ส้มแดง พลัง ชุมชนเรียกร้อง ยื่นหนังสือเปิดผนึก...” แต่ถ้าเป็นประเภทเครือข่ายช่วยเหลือกัน ก็จะเป็น กิจกรรมประเภท “ร่วมแรงร่วมใจ ร่วมด้วยช่วยกัน” มากกว่า

สำหรับการจัดแบ่งประเภทกิจกรรมของเครือข่ายสร้างสุขภาพของกองสุขศึกษานั้น ใน เอกสารรายงานผลการประชุมแลกเปลี่ยนเรียนรู้เมื่อปี พ.ศ. 2550 นั้น มีวิธีการจัดแบ่งประเภทกิจกรรม ไว้แบบหนึ่ง โดยมีการใช้เกณฑ์ “ประเด็นสุขภาพ” เป็นตัวแบ่ง ในที่นี้ผู้เขียนอยากจะเสนอ “เกณฑ์ **ด้านเครือข่าย**” ให้พิจารณาจัดแบ่งประเภทกิจกรรมเพิ่มเติมขึ้น ดังที่แสดงในภาพที่ 7

ภาพที่ 7 แสดงประเภทของกิจกรรม

ในการประชุมครั้งดังกล่าวได้แบ่งประเภทกิจกรรมออกเป็น 6 ประเภทตาม “เกณฑ์การสร้างสุขภาพ” ดังนี้

1. กิจกรรมการออกกำลังกาย
2. กิจกรรมความปลอดภัยด้านอาหาร
3. กิจกรรมส่งเสริมสุขภาพผู้สูงอายุ
4. กิจกรรมส่งเสริมกีฬาในกลุ่มเยาวชน
5. กิจกรรมลดละเลิกอบายมุข
6. กิจกรรมควบคุม / ป้องกันโรคติดต่อ

จากกิจกรรมทั้ง 6 ประเภทนี้ อาจจะนำ “เกณฑ์ด้านเครือข่าย” ไปจัดแบ่งตามตัวอย่าง ดังนี้

1. กิจกรรมประเภทแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เช่น การจัดการประชุมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของกลุ่มออกกำลังกาย
2. กิจกรรมการใช้ทรัพยากรร่วมกัน (shared resource) เช่น ใช้วิทยากรร่วมกัน ใช้สถานที่ร่วมกัน ซึ่งอาจจะแก้ไขปัญหาการขาดแคลนทรัพยากรของสมาชิกเครือข่าย
3. กิจกรรมการช่วยเหลือกันตามเงื่อนไขที่มีการเรียกร้อง (mutual aid)
4. กิจกรรมการเป็นแหล่งเรียนรู้ / ดูงาน ตามแนวคิด “การจัดการความรู้” (KM) ในกรณีที่มีพื้นที่ที่ประสบความสำเร็จ (best practice)
5. กิจกรรมการจัดกิจกรรมร่วมบางอย่างร่วมกัน เช่น จัดงานมหกรรม

6. กิจกรรมการทบทวน “กระบวนการทำงาน” ร่วมกัน (work process reflection) เพื่อรับฟังความคิดเห็นจากเพื่อน

7. กิจกรรมการแลกเปลี่ยนข้อมูล / ข่าวสาร เช่น เครือข่ายวิทยุชุมชน

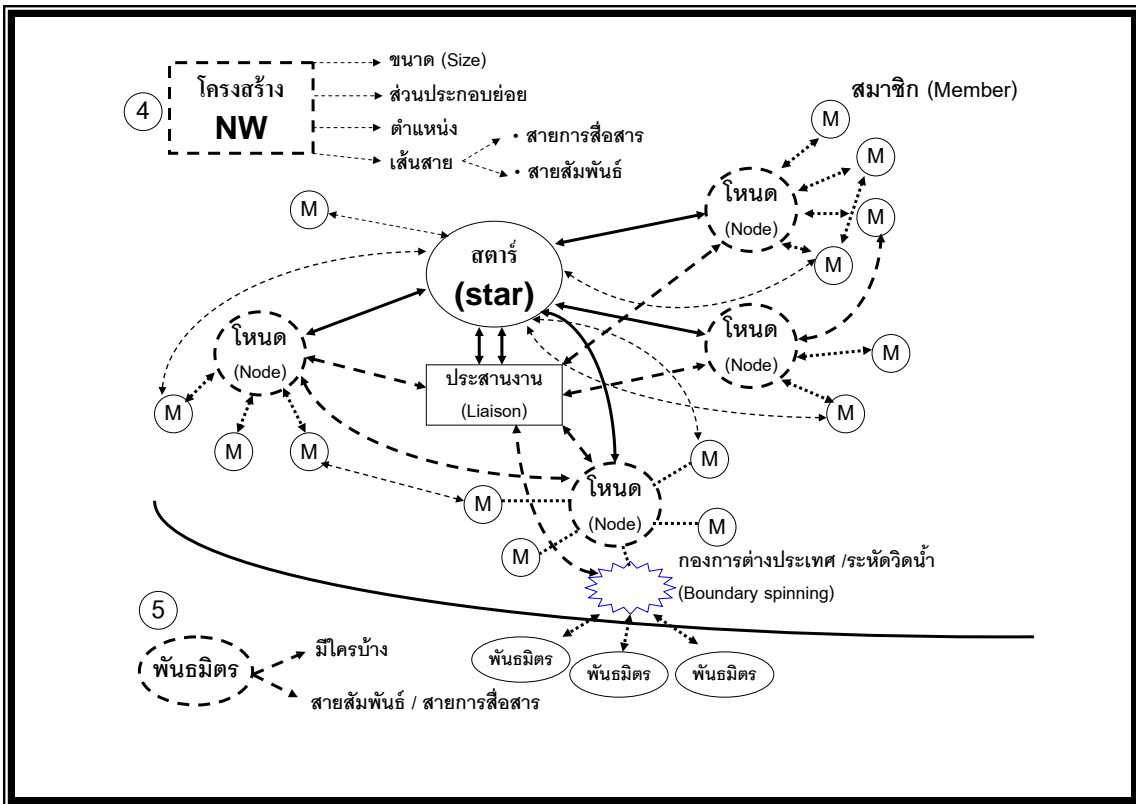
(ข) การใช้ประโยชน์และค่าใช้จ่าย / การลงทุนของเครือข่าย โดยปกติเมื่อเวลาพูดถึงเรื่อง “เครือข่าย” เรามักจะมองเห็นแง่มุมที่จะได้ประโยชน์นานัปการจากการมีเครือข่าย เช่น ได้การเรียนรู้แบบก้าวกระโดด (โดยเรียนรู้จากเพื่อน ๆ ไม่ต้องลองผิดลองถูกด้วยตนเอง) ได้พลังอำนาจต่อรอง ทั้งนี้ ยังไม่ต้องนับผลประโยชน์ในแง่รูปธรรมต่าง ๆ

อย่างไรก็ตาม ข้อเท็จจริงอีกด้านหนึ่งที่ไม่ควรลืมก็คือ เหยียดอีกด้านหนึ่งของเครือข่ายก็คือ เครือข่ายนั้นจำเป็นต้อง **“มีค่าใช้จ่าย / มีการลงทุน”** ตัวอย่างเช่น ต้องมีการลงทุนทรัพยากรเวลา (เช่น ต้องไปเยี่ยมเยียนให้กำลังใจ ไปร่วมประชุม ฯลฯ) ต้องมีการลงทุนเรื่องการติดต่อสื่อสารที่ดีและสม่ำเสมอ (เช่น ต้องตอบจดหมาย) ต้องมีการบริหารจัดการ (เช่น การแบ่งบทบาทหน้าที่กันทำงาน) ต้องยึดหลัก “ซึ่งกันและกัน ที่เขาที่เรา หรือผลประโยชน์ต่างตอบแทน” ซึ่งหลักการนี้ต้องมาจาก “จิตใจที่พร้อมทั้งการเป็นผู้ให้และผู้รับ” ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

หากปราศจากการจ่ายหรือการลงทุนที่เพียงพอและดีพอ เราก็ไม่อาจจะดำรงรักษาเครือข่ายเอาไว้ใช้ประโยชน์ได้อย่างยาวนาน หรือได้ใช้ในยามจำเป็นหรือยามต้องการ และคุณประโยชน์-ค่าใช้จ่ายของเครือข่ายนั้นก็แตกต่างกันไปตามประเภทของเครือข่ายแต่ละชนิด

4. การศึกษาโครงสร้างของเครือข่าย (โครงกระดูก)

โครงสร้างของเครือข่ายเป็นปัจจัยตัวที่สองที่จะให้หลักประกันเรื่องความยั่งยืนของเครือข่าย และเป็นประจักษ์ “โครงกระดูกของร่างกาย”

ภาพที่ 8 แสดงโครงสร้างของ Network และพันธมิตร

เมื่อเวลาที่เราจะพิจารณา “โครงสร้าง” ของเครือข่ายนั้น เราจะมองใน 4 ส่วน ซึ่งอาจเทียบได้กับการทำแผนที่ (map) หรือทีมฟุตบอล ซึ่งเราต้องรู้ส่วนประกอบ 4 ประการคือ

(4.1) **ขนาดของเครือข่าย (size)** ดังที่ได้กล่าวมาบ้างแล้วว่า ขนาดของเครือข่ายจะเป็นตัวกำหนดเรื่องรูปแบบการจัดวางโครงสร้างและการบริหารจัดการ

(4.2) **ส่วนประกอบย่อย (elements)** หากเทียบกับแผนที่ ส่วนนี้ก็คือ จังหวัดต่าง ๆ หากเป็นทีมฟุตบอล ส่วนนี้ก็คือนักเตะ โค้ช กรรมการ คนดู ฯลฯ

(4.3) **ตำแหน่ง (position)** ในการทำแผนที่นั้น เราจำเป็นต้องรู้ว่า จังหวัดต่าง ๆ นั้น ตั้งอยู่ตรงส่วนไหนของแผนที่ เช่นเดียวกับทีมฟุตบอลที่เราต้องรู้ว่า นักฟุตบอลคนใดเล่นในตำแหน่งใด เราจะศึกษาเรื่องตำแหน่งต่าง ๆ ของเครือข่ายในลำดับต่อไป

(4.4) **เส้นสาย (relation)** ในการทำแผนที่ก็หมายถึงถนน แม่น้ำ ภูเขาที่เชื่อมต่อระหว่างจังหวัดที่อยู่ในตำแหน่งต่าง ๆ สำหรับในเรื่องของโครงสร้างเครือข่ายนั้น จะมีเส้นสายอยู่ 2 เส้นประกบควบคู่กันไปเพื่อยึดโยงส่วนประกอบย่อยของเครือข่ายไว้ด้วยกัน คือ **เส้นสายสัมพันธ์ (social relation)** เช่น ใครเป็นพี่น้องใคร ใครเป็นเพื่อนกับใคร ใครเป็นผู้มีพระคุณกับใคร ฯลฯ และ**เส้นสายการสื่อสาร (communication)** ได้แก่การติดต่อสื่อสารระหว่างตำแหน่งต่าง ๆ (ดูรายละเอียดในลำดับต่อไป)

จากแผนภาพที่ 8 จะขอพิจารณาเรื่องตำแหน่งต่าง ๆ ในโครงสร้างของเครือข่ายเพื่อให้รู้ว่า บนใบหน้าของเครือข่ายนั้น ส่วนประกอบย่อยใดเป็น ปาก หู ตา คอ จมูก กันบ้าง เพราะส่วนประกอบย่อยที่อยู่ในตำแหน่งต่าง ๆ จะมีภาระหน้าที่ที่แตกต่างกันไป

- **ตำแหน่งที่ 1 : ศูนย์กลางของเครือข่าย** (สตาร์ / star) เนื่องจาก “เครือข่าย” เป็นรูปแบบการจัดความสัมพันธ์ของผู้คน ดังนั้น “ตำแหน่งที่เป็นศูนย์กลางของเครือข่าย เป็นดาวหรือสตาร์ประจำกลุ่ม” ก็คือ ตำแหน่งที่มี “เส้นสายความสัมพันธ์จากสมาชิกคนอื่น ๆ” พุ่งเข้ามาหามากที่สุด ตำแหน่งนี้อาจจะเป็นหัวหน้าเครือข่าย ประธานของเครือข่าย ฯลฯ

- **ตำแหน่งที่ 2 : ผู้ประสานงาน / ติดต่อสื่อสาร** (liaison) ในขณะที่ “สตาร์” เป็นชุมทางเส้นสายความสัมพันธ์นั้น “ผู้ประสานงาน” ก็จะทำหน้าที่เป็น “ชุมทางของเส้นทางการติดต่อสื่อสาร” ซึ่งเป็นตำแหน่งที่สำคัญอีกตำแหน่งหนึ่ง เนื่องจากการติดต่อสื่อสารนั้นเป็นเสมือน “เส้นใยประสาท” ของเครือข่าย หากเส้นประสาทอักเสบหรือพิการ เครือข่ายก็จะเป็นอัมพาตอย่างแน่นอน

ในเครือข่ายขนาดเล็ก สตาร์กับผู้ประสานงาน / ติดต่อสื่อสารอาจจะเป็นคน ๆ เดียวกัน แต่ในเครือข่ายขนาดใหญ่ มักจะต้องแยกเป็นตำแหน่งต่างหากเพื่อแบ่งงานกันทำ แต่ทว่า สตาร์กับผู้ประสานงานจะต้องทำงานร่วมกันอย่างใกล้ชิด

- **ตำแหน่งที่ 3 : ชุมสายย่อย / โหนด** (Node) ในกรณีที่เครือข่ายมีขนาดใหญ่หรือครอบคลุมพื้นที่กว้างขวางมาก ๆ เนื่องจากสตาร์นั้นเป็นมนุษย์ธรรมดา จึงต้องมีข้อจำกัดทั้งเรื่องเวลาและพื้นที่ซึ่งอาจจะทำให้ไม่สามารถติดต่อกับสมาชิกได้อย่างทั่วถึง ในลักษณะแบบนี้ก็จำเป็นต้องมี “ชุมสายย่อย ๆ หรือโหนด” มาทำหน้าที่ประสานงานเป็นตัวกลางระหว่างสมาชิกแต่ละกลุ่มกับสตาร์และผู้ประสานงาน

- **ตำแหน่งที่ 4 : สมาชิก** (member) สมาชิกนับเป็นส่วนประกอบที่สำคัญสำหรับการดำรงอยู่และความเข้มแข็งของเครือข่ายเช่นเดียวกันแม้จะดูเป็นตำแหน่งปกติธรรมดาก็ตาม ทั้งนี้เพราะเครือข่ายที่เข้มแข็งก็ต้องมีสมาชิกที่มีความกระตือรือร้นเท่านั้น

ลักษณะของสมาชิกในเครือข่ายนั้น จะแตกต่างจากสมาชิกในกลุ่ม / องค์กรดังที่กล่าวมาแล้ว คือ สมาชิกแต่ละคนสามารถจะมีเส้นสายสัมพันธ์และเส้นสายการสื่อสารได้หลาย ๆ ระดับ ทั้งการสัมพันธ์กับสตาร์ / ผู้ประสานงาน / ชุมสายย่อย ๆ โหนด / หรือกับสมาชิกด้วยตัวเอง และยังสมาชิกมีเส้นสายความสัมพันธ์และการติดต่อสื่อสารมากเท่าใด ก็จะเปรียบเสมือนตาข่ายที่มีการสานสอดกันอย่างหนาแน่นทำให้มีความเข้มแข็งที่จะรองรับภารกิจหรือเผชิญกับปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ ได้อย่างดี

จากแผนภาพที่ 8 จะเห็นมีสมาชิกที่มีคุณลักษณะพิเศษแตกต่างจากสมาชิกทั่วๆ ไป อยู่ 2 ประเภท คือ

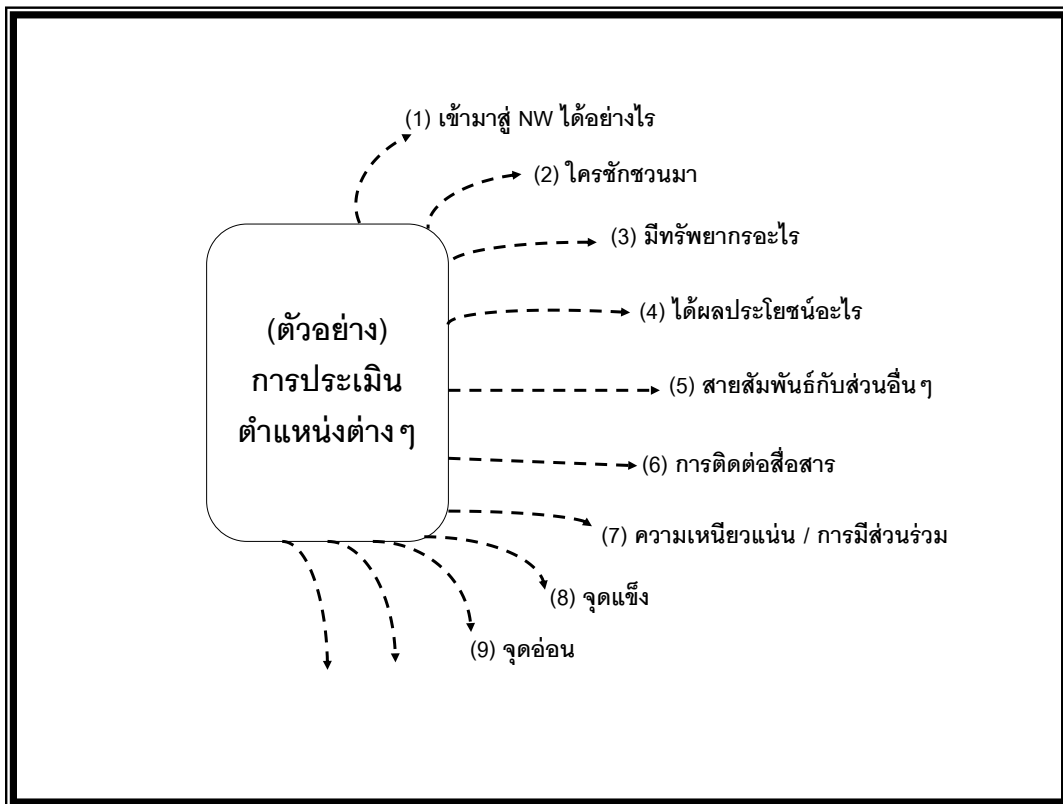
- **ระหัดวิดน้ำตรงชายเขต** (boundary spinning) สมาชิกประเภทนี้จะทำหน้าที่คล้าย ๆ การต่างประเทศคือ เป็นผู้ติดต่อประสานงานกับข้างนอก เช่น เป็นผู้นำข่าวสาร ความเคลื่อนไหว / ความรู้ / ประสบการณ์จากภายในเครือข่ายออกไปสู่โลกภายนอก และในเวลาเดียวกันก็นำเอาความเคลื่อนไหว / ความรู้ / ประสบการณ์จากโลกภายนอกเข้ามาสู่เครือข่าย ซึ่งเป็นการทำหน้าที่เสมือนระหัดวิดน้ำเข้าออกที่น้ำ

ตำแหน่งระหัดวิดน้ำนี้ มีความสำคัญต่อการพัฒนาเครือข่าย เนื่องจากความเจริญเติบโตของเครือข่ายนั้น นอกจากจะมาจาก**ปัจจัยภายใน**แล้ว ก็ยังขึ้นอยู่กับ**การเรียนรู้จากโลกภายนอก**ไปพร้อม ๆ กัน

ตำแหน่งระหัดวิดน้ำนี้อาจจะมีการแต่งตั้งอย่างเป็นทางการหรือเป็นการทำหน้าที่อย่างไม่เป็นทางการก็ได้

- **สมาชิกผู้โดดเดี่ยว** (isolated member) หากพิจารณาจากแผนภาพที่ 8 จะเห็นมีสมาชิกบางคนที่อยู่ใน “ภาวะเสี่ยง” ต่อการสลายขาดอย่างมาก เช่น เป็นผู้มีสายสัมพันธ์อยู่สายเดียวกับสตาร์ ในขณะที่สตาร์มีภารกิจมาก อาจจะไม่ค่อยมีเวลาติดต่อ หรือหากมีการเปลี่ยนแปลงศูนย์กลาง ก็อาจจะขาดหายไปเลย ดังนั้น ควรจะมีการปรับแก้ไขภาวะความเสี่ยงดังกล่าว

จากตำแหน่งต่าง ๆ เหล่านี้ หากเราต้องการประเมินความแข็งแรงของโครงสร้างเครือข่าย เราอาจจะตั้งคำถามที่ได้ให้ตัวอย่างเอาไว้ในภาพที่ 9 ดังนี้

ภาพที่ 9 แสดงตัวอย่างการประเมินตำแหน่งต่างๆ

ตัวอย่างคำถามการประเมินตำแหน่งต่าง ๆ ในโครงสร้างเครือข่าย

- (1) สมาชิก / ตำแหน่งอื่น ๆ เข้ามาสู่เครือข่ายได้อย่างไร (ดูการเข้าถึง)
 - (2) ใครเป็นผู้ชักชวนมา (ดูเส้นสายความสัมพันธ์)
 - (3) มีทรัพยากรอะไรบ้าง (ดูความมั่งคั่ง / ต้นทุนของเครือข่าย)
 - (4) ได้ผลประโยชน์อะไรจากเครือข่าย
 - (5) มีความสัมพันธ์กับส่วนอื่น ๆ อย่างไร (สำรวจความเข้มข้น / เหนียวแน่นในเครือข่าย)
 - (6) มีการติดต่อสื่อสารกับใคร (สำรวจ net ตาข่ายด้านการสื่อสาร)
 - (7) ความเหนียวแน่นของสมาชิก / การมีส่วนร่วมในกิจกรรม (ศึกษาความตระหนักของสมาชิก)
 - (8) จุดแข็งของโครงสร้างเครือข่าย / ตำแหน่งต่าง ๆ
 - (9) จุดอ่อนของโครงสร้างเครือข่าย / ตำแหน่งต่าง ๆ
- เป็นต้น

5. พันธมิตร (partner)

พันธมิตร หมายถึง เพื่อนที่อยู่วงนอกของเครือข่าย อาจเป็นบุคคล กลุ่ม องค์กร สถาบัน ฯลฯ ที่เครือข่ายจะไปขอระดมความช่วยเหลือหรือความร่วมมือได้เมื่อยามที่เกิดความต้องการ

“พันธมิตร” มีความแตกต่างจาก “สมาชิก / ภาคีเครือข่าย” ตรงที่**ระดับความเข้มข้น** (intensity) ของการมีเป้าหมายร่วม ระดับความสัมพันธ์และระดับการติดต่อสื่อสาร จะบางเบาเฉื่อยฉางกว่า และลักษณะความสัมพันธ์จะค่อนข้างเป็นไปแบบทางเดียว คือ จะเป็นแหล่งความช่วยเหลือของเครือข่าย (มีไต่แบบซึ่งกันและกัน)

อย่างไรก็ตาม ฐานะของ “พันธมิตร” และ “ภาคี” นั้น ก็อาจจะขยับขยายเปลี่ยนแปลงได้ หากพันธมิตรใดมีความเข้มข้นมากขึ้นในมิติต่าง ๆ ที่กล่าวมา ก็อาจจะขยับตำแหน่งก้าวเข้ามาเป็น “ภาคี” ก็ได้

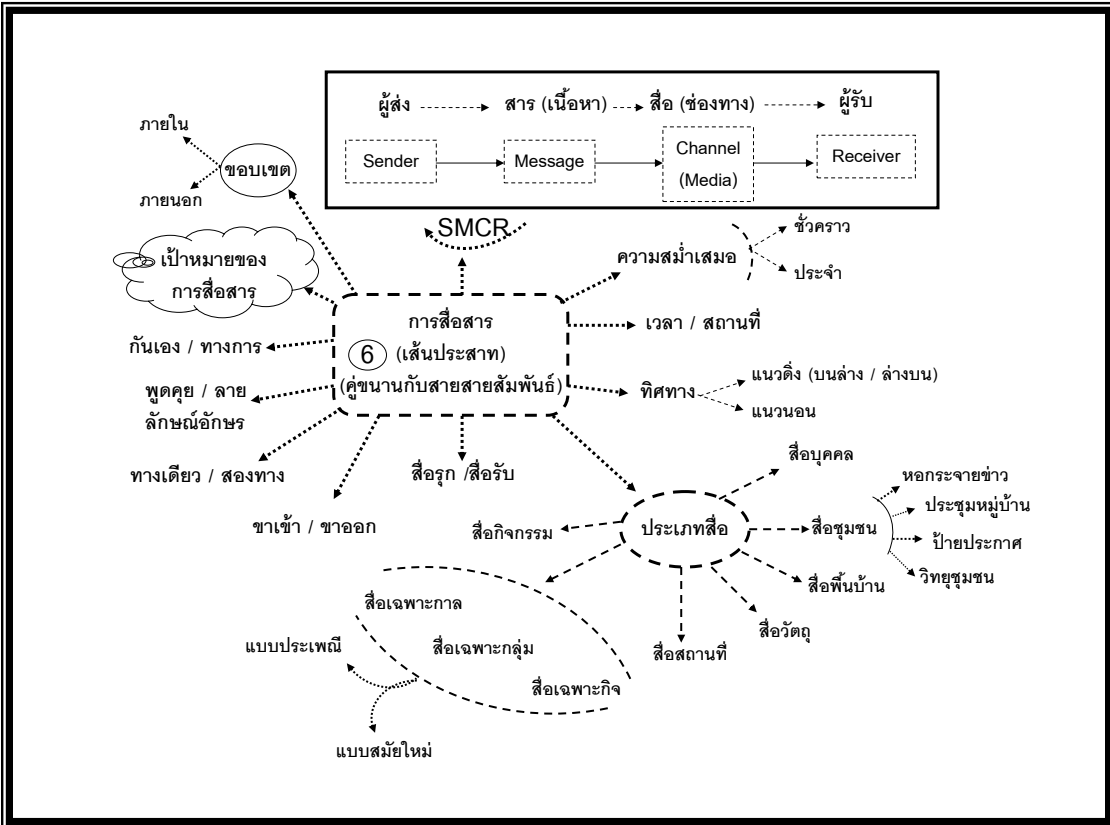
“พันธมิตร” สามารถทำหน้าที่เป็น “ตัวชี้วัด” ความเข้มแข็งอย่างหนึ่งของเครือข่ายได้ เพราะเครือข่ายที่เข้มแข็งย่อมมี “พลัง” ไปตั้ง “ความสามัคคี” จากแหล่งอื่นๆ ได้

ดังนั้น การประเมิน “พันธมิตร” เราจึงจะตั้งคำถามว่า

- มีใครบ้างที่เป็นพันธมิตรของเรา
- ระดับสายสัมพันธ์กับพันธมิตรเป็นอย่างไรบ้าง เหนียวแน่นหรือไม่
- ระดับสายการสื่อสารกับพันธมิตรเป็นอย่างไรบ้าง

6. การสื่อสารของเครือข่าย (เส้นประสาท)

การสื่อสารเป็นปัจจัยที่ 3 สำหรับความยั่งยืนของเครือข่าย และเป็นส่วนที่เป็น “เส้นสาย คู่ขนาน” กับสายสัมพันธ์ที่ยึดโยงส่วนต่าง ๆ ของเครือข่ายให้ประกอบรูปร่างเอาไว้ได้ เส้นสายคู่ขนาน นั้นต่างมีชะตากรรมร่วมกัน กล่าวคือ ถ้าการสื่อสารดีก็จะช่วยกระชับความสัมพันธ์ให้แน่นแฟ้นขึ้น แต่ถ้าความสัมพันธ์ห่างเหินหรือขัดแย้งก็จะไปแสดงออกในการสื่อสารที่จะเลื่อนรางหรือห่างหายไปเลย เช่นกัน

ภาพที่ 10 แสดงการสื่อสารของเครือข่าย

ในการตรวจเส้นประสาทการสื่อสารเครือข่าย สิ่งที่เราจะพิจารณาดูจะมีดังนี้

(6.1) **ความเข้าใจเรื่องการสื่อสาร** เมื่อเวลาคิดถึงเรื่อง “การสื่อสาร” โดยทั่วไปเรามักจะคิดถึงแต่เรื่องวิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ จดหมาย โทรศัพท์ ฯลฯ ซึ่งเป็นความเข้าใจที่ยังแคบอยู่ในที่นี้จึงขอขยายความเข้าใจเรื่อง “การสื่อสาร” ให้กว้างขวางออกไป

“การสื่อสาร” จะเกิดขึ้นเมื่อมีการมาชุมนุมพร้อมกันของธาตุทั้ง 4 คือ ธาตุที่เป็นมนุษย์ 2 ธาตุ ได้แก่ “ผู้ส่งสาร” (sender-S) และ “ผู้รับสาร” (receiver-R) และธาตุที่เป็นอมนุษย์ 2 ธาตุ ได้แก่ “สาร / เนื้อหา” (message-M) และ “สื่อ/ ช่องทาง” (channel/ media-C)

ทั้งหมดนี้ มีสูตรคาถาย่อว่า S-M-C-R และเมื่อใดก็ตามที่มีการชุมนุมกันครบ S-M-C-R ก็จะได้ว่า มีการสื่อสารเกิดขึ้นแล้ว เช่น ในการประชุมหมู่บ้าน การทำพิธีปลุกเสก การจัดเวทีเสวนา ฯลฯ

(6.2) **ความสม่ำเสมอ / ความถี่ในการสื่อสาร** (frequency) จากคำพูดที่ว่า “รักแท้แพ้มาบ่อย” นั้น แสดงให้เห็นอิทธิฤทธิ์ของความถี่ในการสื่อสาร (เช่นเดียวกับ “ต้อเท่านั้นที่จะครองโลก”) ในเรื่องความเข้มแข็งของเครือข่ายก็ต้องอาศัยปริมาณความถี่ของการสื่อสารเป็นพื้นฐานและหากย้อนกลับไปดูโครงสร้างของเครือข่าย เราก็จะตระหนักถึงความสำคัญของตำแหน่ง “ผู้ประสานงาน / การติดต่อสื่อสาร” ได้ทันที

ตัวอย่างที่น่าอัศจรรย์ใจมากคือ เครือข่าย “ขบวนการตาสับปะรด” ที่ประกอบด้วยสมาชิกที่เป็นเด็กๆ (ซึ่งรวมตัวกันยาก) จำนวนประมาณ 3,000 คน (มีจำนวนมาก) กระจายตัวอยู่ทั่วประเทศ (ห่างไกลในแง่พื้นที่) แต่สามารถรวมตัวกันทำกิจกรรมได้ยาวนานนับเป็นสิบ ๆ ปี ทั้งนี้ก็เนื่องมาจาก “ผู้ประสานงานคนเดียว” (ในระยะเริ่มแรก) ของเครือข่ายคือ พี่ไข่ คุณฉัตรชัย เชื้อรามัญ ผู้ใหญ่ใจดีของเด็ก ๆ ที่มีความเพียรทนในการตอบจดหมายของเด็กๆ อย่างสม่ำเสมอ

นอกเหนือจากเกณฑ์เรื่อง “ปริมาณความถี่” แล้ว เราอาจจะศึกษาช่องทางการสื่อสารในแง่มุมของ “ลักษณะชั่วคราว” (occasional) และ “ช่องทางประจำ” (regular) ตัวอย่างเช่น ช่องทางการสื่อสารแบบประชุมหมู่บ้านนั้น ถือเป็นช่องทางประจำที่ให้หลักประกันเรื่องความยั่งยืน ส่วนการจัดเวทีเสวนาหรือการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ นั้น ถือเป็นช่องทางชั่วคราว ซึ่งอาจจะดีในแง่ความสดใหม่และการเคลื่อนไหว แต่มีข้อด้อยคือ ทำได้เป็นครั้งคราว จึงควรมีการวางแผนประสานช่องทางทั้งสองแบบให้ต่อเชื่อมกัน

(6.3) **เวลา / พื้นที่ สถานที่ที่เกิดการสื่อสาร** (time / space) การเกิดการสื่อสารทุกครั้งต้องมีมิติของ “เวลา” (กาละ) และ “พื้นที่” (เทศะ) ที่จะใช้เป็นตัวชี้วัดการสื่อสารได้ เช่น หอกระจายข่าวนั้นตั้งอยู่ที่ไหน (บ้านผู้ใหญ่บ้าน วัด โรงเรียน ศาลาประชาคม ฯลฯ) และกระจายเสียงในช่วงเวลาใดบ้าง

(6.4) **ทิศทาง** (direction) เป็นวิธีการวัดเส้นทางการไหลของข่าวสาร (flow of information) ของเครือข่าย ที่อาจจะจำแนกประเภทได้เป็น 2 รูปแบบหลัก ๆ คือ

- **ทิศทางแนวตั้ง** เช่น มีการสื่อสารแบบสั่งการจากบนลงล่าง เช่น สตาร์จะสั่งการให้ผู้ประสานงานหรือชุมสายย่อย (โหนด) ดำเนินการ ในทางกลับกัน อาจจะมีข้อเรียกร้องแบบจากล่างขึ้นบน เช่น มีการจัดวางผู้รับความคิดเห็นของสมาชิกต่อคณะทำงานของเครือข่าย เป็นต้น

- **ทิศทางแนวนอน** เป็นทิศทางการไหลของข่าวสารในแบบที่เสมอภาคเท่าเทียมกัน เช่น การปรึกษาหารือระหว่างสมาชิกกับสมาชิก หรือในเวทีเสวนาที่ทุกคนได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นอย่างเท่าเทียมกัน

ในแต่ละเครือข่ายก็จะต้องมีรูปแบบของทิศทางการสื่อสารทั้ง 3 รูปแบบ แต่ทว่าควรจะมีให้ครบถ้วนและมีความสมดุลกัน จึงจะเป็นโครงสร้างการสื่อสารที่เอื้ออำนวยต่อความเข้มแข็งของเครือข่าย

(6.5) **ประเภทของสื่อ** (media) เมื่อเราได้ขยับขยายความเข้าใจเรื่อง “การสื่อสาร” ออกไปอย่างกว้างขวางแล้ว เราก็จะเห็นได้ว่า ประเภทของสื่อที่จะนำมาใช้งานได้ในเครือข่ายนั้น จะขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวาง เช่น

- **สื่อบุคคล** เป็นสื่อที่มีคุณประโยชน์มากที่สุดในงานเครือข่าย รวมทั้งงานพัฒนาทุกประเภท สื่อบุคคลนั้นสามารถทำหน้าที่แบบที่วิทยุ โทรทัศน์ โทรศัพท์ คอมพิวเตอร์ สามารถทำได้ (แม้จะไม่เท่าเทียมทั้งหมด) และยังสามารถทำหน้าที่บางอย่างได้มากกว่าสื่ออื่น ๆ ด้วยซ้ำไป เพราะคุณสมบัติที่เป็น “มนุษย์” เช่น การทำหน้าที่ปลอบขวัญให้กำลังใจ พุดให้คิด ดัดแปลงข่าวสารจากต้นตอให้ง่ายขึ้น เป็นต้น

- **สื่อชุมชน** หมายถึง สื่อทุกประเภทที่ตั้งอยู่ในชุมชน ทำให้มีความใกล้ชิดและใช้งานได้อย่างสะดวก เช่น หอกระจายข่าว การประชุมหมู่บ้าน ป้ายประกาศ (เขตป่าชุมชน) วิทยุชุมชน เป็นต้น

- **สื่อพื้นบ้าน** หมายถึง สื่อของแต่ละท้องถิ่น “สื่อพื้นบ้าน” เป็นสื่อที่ถือกำเนิดมายาวนานจนชาวบ้านมีความคุ้นเคย เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต วัฒนธรรมประเพณี เช่น คำวซอ โนรา หมอลำ ลิเก ลำตัด ฯลฯ

- **สื่อวัตถุ** หมายถึงวัตถุที่ทำหน้าที่เป็น “ธาตุหนึ่งในสี่” คือ บรรจุสารบางอย่างเอาไว้ภายในตัววัตถุ หรือทำหน้าที่เป็นเครื่องผูกพันผู้คน (แบบ “แม่สื่อแม่ชัก”) เช่น หิ้งผี ศาลปู่ตา พระพุทธรูป ขอนไม้ศักดิ์สิทธิ์ของหมู่บ้าน ฯลฯ

- **สื่อสถานที่** ก็เช่นเดียวกับสื่อวัตถุ คือ สถานที่ที่ทำหน้าที่เป็น “สื่อ” เช่น วัด ลานชุมชน อนุสาวรีย์ ฯลฯ

- **กลุ่มสื่อเฉพาะ** เช่น สื่อเฉพาะกิจ (ใช้ในกิจการบางอย่าง เช่น เสื้อยืดงานรณรงค์) สื่อเฉพาะกลุ่ม (เช่น สื่ออินเทอร์เน็ตเป็นสื่อเฉพาะกลุ่มวัยรุ่น) สื่อเฉพาะกาล (เช่น สื่อที่ผลิตขึ้นเพื่อใช้ในช่วงการรณรงค์ “เทศกาลงดเหล้าเข้าพรรษา”)

อนึ่งเวลาพูดถึง “สื่อเฉพาะ” นั้น เรามักจะนึกถึงแต่ “สื่อเฉพาะแบบสมัยใหม่” เช่น แผ่นพับ โปสเตอร์ ป้ายประกาศ แต่อันที่จริง “สื่อเฉพาะ” นั้นมีมาตั้งแต่ครั้งอดีตแล้ว ที่เรียกว่า “สื่อประเพณี” เช่น งานเทศกาลต่าง ๆ งานวัด สื่อวัตถุที่สร้างขึ้นเฉพาะช่วงเวลา เช่น งานแห่ธงสงกรานต์ ผ้าห่มพระธาตุ เป็นต้น

- **สื่อกิจกรรม** เป็นสื่อที่ใช้มากในงานสร้างเสริมสุขภาพและงานพัฒนาต่าง ๆ เนื่องจากเป็นสื่อที่เปิดพื้นที่ให้มีส่วนร่วมได้อย่างมาก เช่น สื่อค่าย สื่อนิทรรศการ กิจกรรมการปลูกป่า ตลาดนัดสุขภาพ ฯลฯ

(6.6) **ลักษณะการเป็นสื่อเชิงรุก / สื่อเชิงรับ** สื่อเชิงรุกคือสื่อที่เดินทางออกไปถึงผู้รับสาร เช่น สื่อวิทยุ โทรทัศน์ รถแห่ ฯลฯ ซึ่งทำให้มีรัศมีครอบคลุมกว้างขวาง เข้าถึงกลุ่มเป้าหมายได้ ส่วนสื่อเชิงรับ ก็เช่น โปสเตอร์ที่ปิดอยู่บนฝาผนัง ป้ายประกาศ ฯลฯ ที่ผู้รับสารจะต้องเป็นฝ่ายเดินเข้ามาหา ซึ่งทำให้มีรัศมีครอบคลุมน้อย และโอกาสเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายก็ต่ำ แต่ทว่า ข้อเด่นก็คือ มีความแน่นอน เนื่องจากตั้งอยู่กับที่ หากผู้รับสารได้เข้ามาดูก็จะเห็นได้อย่างแน่นอน เช่น ป้ายประกาศ หลักเกณฑ์การใช้ประโยชน์จากป่าชายเลน เป็นต้น

การวิเคราะห์ลักษณะเชิงรุก / เชิงรับของสื่อนี้ก็เพื่อวางแผนการประสานใช้สื่อ เช่น นำเอาสื่อเชิงรุกและเชิงรับมาประสานกัน เช่น การจัดทำป้ายติดประกาศวัตถุประสงค์ของเครือข่ายเอาไว้ที่สำนักงาน (สื่อเชิงรับ) และในเวลาเดียวกันก็นำเอาเนื้อหาดังกล่าวไปพิมพ์ไว้ในแผ่นพับด้วย (สื่อเชิงรุก) หรือการวางแผนการปรับเปลี่ยนสื่อตั้งตัวอย่างที่เห็นอยู่ทุกวันในชีวิตประจำวัน คือ ป้ายประกาศโฆษณา (สื่อเชิงรับ) ที่ติดตามรถประจำทาง ซึ่งทำให้กลายเป็นสื่อเชิงรุกไป

(6.6) **การสื่อสารขาเข้า / การสื่อสารขาออก** ในแต่ละเครือข่ายควรจะมีทั้งการสื่อสารขาเข้าที่นำเข้ามาจากภายนอก เช่น ความรู้ ประสบการณ์ ข่าวสารข้อมูล ฯลฯ และการสื่อสารขาออกคือการนำความรู้ ประสบการณ์ บทเรียนของเครือข่าย ออกไปแลกเปลี่ยนเผยแพร่กับภายนอก ในแง่มุมนี้จะเกี่ยวข้องกับบทบาทหน้าที่ของสมาชิกที่อยู่ในตำแหน่ง สตาร์ / ผู้ประสานงาน หรือระดั้วัดผู้นำที่กล่าวมาแล้ว

(6.7) **การสื่อสารแบบทางเดียว / การสื่อสารสองทาง** ในโลกแห่งความเป็นจริงก็คงต้องมีทั้งการใช้การสื่อสารแบบทางเดียว เช่น จดหมายข่าวแจ้งสมาชิก การเรียกประชุม การออกคำสั่ง ฯลฯ และการสื่อสารแบบสองทาง เช่น การเปิดโอกาสให้สมาชิกแสดงความคิดเห็น ฯลฯ แต่ประเด็นสำคัญก็อยู่ที่จำเป็นจะต้องใช้การสื่อสารทั้งสองรูปแบบให้เหมาะสมกับเป้าหมายของการสื่อสารในแต่ละครั้ง โดยตระหนักถึง “คุณวิเศษ” ของการสื่อสารแต่ละรูปแบบ

ตัวอย่างเช่น การสื่อสารแบบสองทางนั้น มีคุณวิเศษเมื่อใช้สำหรับการระดมความคิดเห็นที่หลากหลาย ความต้องการสิ่งแปลก ๆ ใหม่ ๆ และความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ในขณะที่การสื่อสารแบบทางเดียวนั้น เหมาะสำหรับการรวมศูนย์เพื่อปฏิบัติการและการติดตามผลงาน เป็นต้น

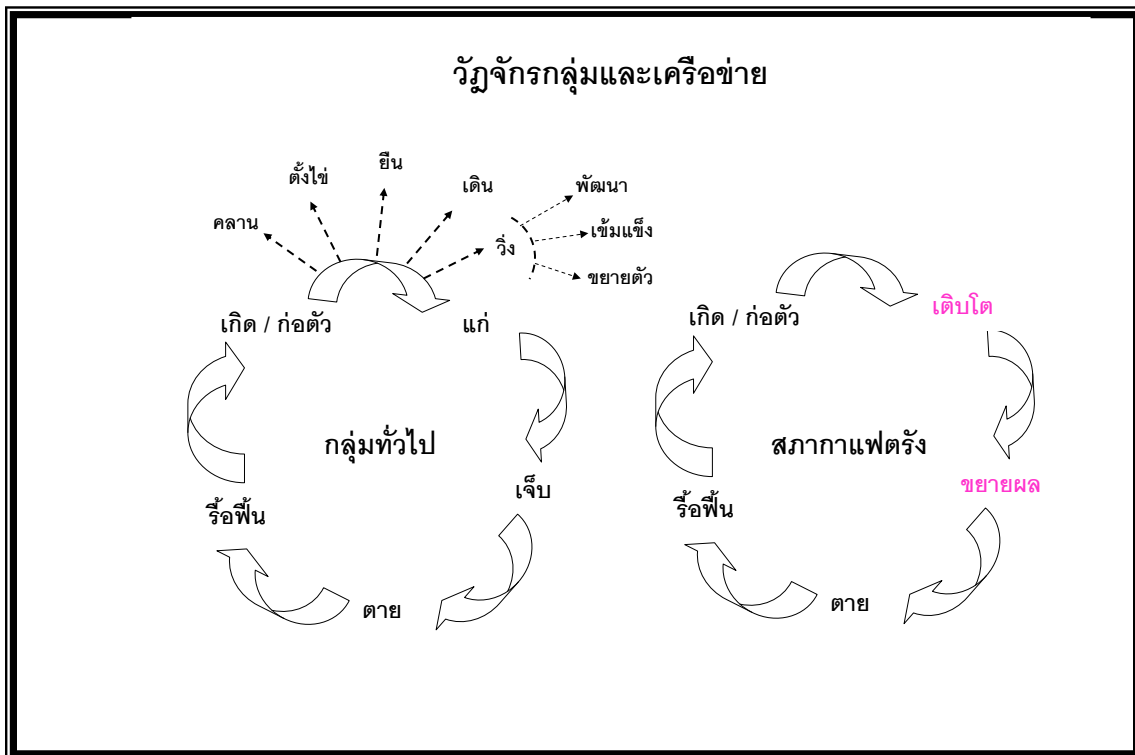
(6.8) **การสื่อสารแบบพุดคุย - ลายลักษณ์อักษร** กับการสื่อสารแบบเป็นกันเอง - เป็นทางการ คุณสมบัติสองประการนี้ก็เป็นเหมือนการสื่อสารหลาย ๆ แบบที่กล่าวมา คือคงจำเป็นต้องใช้ทุกรูปแบบ แต่ทว่า จุดสำคัญอยู่ที่เลือกใช้ให้เหมาะสมกับเป้าหมายของการสื่อสาร โดยที่การสื่อสารแต่ละรูปแบบนั้น มิได้ดีหรือเสียในตัวเอง เช่น การสื่อสารที่เกี่ยวกับข้อตกลงหรือตัวเลขนั้น ควรจะต้องใช้การสื่อสารแบบลายลักษณ์อักษรมากกว่าปากเปล่า เป็นต้น

(6.9) **เป้าหมายของการสื่อสาร** การสื่อสารนั้นสามารถจะพลิกแพลงใช้เพื่อเป้าหมายได้หลายประการ เริ่มตั้งแต่เพื่อถ่ายทอดข้อมูลข่าวสาร เพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน เพื่อโน้มน้าวชักชวน เพื่อสร้างความโปร่งใส เพื่อกระตุ้นกระบวนการทำงาน เพื่อการสร้างความเชื่อมั่น เพื่อการเจรจาต่อรอง ฯลฯ แต่จุดสำคัญอยู่ที่ว่า ผู้ที่ใช้การสื่อสารจะต้องชัดเจนต่อเป้าหมายของการสื่อสารในแต่ละครั้ง

(6.10) **ขอบเขตของการสื่อสาร** การสื่อสารของเครือข่ายนั้น อาจจะแบ่งตามขอบเขตได้เป็น 2 ส่วน คือ การสื่อสารภายในเครือข่ายเอง กับการสื่อสารระหว่างเครือข่ายกับภายนอก

7. วงจรชีวิตของเครือข่าย

ดังที่ได้เกริ่นมาข้างต้นบ้างแล้วว่า ธรรมชาติประการหนึ่งของเครือข่ายก็คือ “เกิดง่าย สลายเร็ว” และนอกจากนั้น เครือข่ายก็ยังมีวงจรเหมือนกับสิ่งมีชีวิตอย่างอื่น ๆ คือ มีวัฏจักรของชีวิตเป็นวงจรดังที่แสดงในภาพ

ภาพที่ 11 แสดงวัฏจักรกลุ่มและเครือข่าย

หลังจากเริ่มถือกำเนิดก่อตัวแล้ว เครือข่ายก็จะเริ่มขึ้นตอนเหมือนชีวิตมนุษย์ คือ เริ่มมีการคับคลาน ตั้งไข่ ยืน เดิน แล้วก็วิ่ง ที่แสดงถึงพัฒนาการความเจริญเติบโต แล้วจากนั้น ในบางช่วงจังหวะ เครือข่ายก็จะมีอาการเจ็บไข้ได้ป่วยบ้าง หรือเริ่มเสื่อมช้ำเพราะสูงอายุ รวมทั้งอาจจะล้มตายพุบลงไป และหากมีการรื้อฟื้นหรือฟื้นฟูก็น่าจะลุกขึ้นมาใหม่

วัฏจักรดังกล่าวของเครือข่ายมีความหมายว่า เครือข่ายอาจจะไม่กระตุ่มกระชวยกระตี้อร้อัน อยู่ตลอดเวลา อาจจะมีช่วงเวลาชบเซาบ้าง แต่ทว่า หากมีการให้ยาบำรุงหรือหากมีการออกกำลังกาย อย่างสม่ำเสมอ ก็อาจจะทำให้กระปรี้กระเปร่าและมีอายุยาวนาน ยาบำรุงหรือการออกกำลังกาย เครือข่ายนั้น ก็คือ การทำกิจกรรมต่าง ๆ ของเครือข่ายนั่นเอง

เอกสารประกอบการค้นคว้า

1. กาญจนา แก้วเทพ (2538) **เครื่องมือทำงานแนววิถึฒนธรรมชุมชน**. กรุงเทพฯ : สภาคาคทอลิกแห่ง ประเทศไทยเพื่อการพัฒนา.
 2. ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2546) **กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา**. กรุงเทพฯ : โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส)
 3. พระมหาสุทิตย์ อากาศโร(อบอู่่น) (2547) **เครือข่าย : ธรรมชาติ ความรู้ และการจัดการ**. กรุงเทพฯ : : โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส)
 4. รณชาติ บุตรแสนคม และคณะ (2549) **เครือข่ายและกระบวนการทำข่าวของสำนักข่าวเด็กและเยาวชน” ขบวนการตาด้บประรด” ใน กาญจนา แก้วเทพ และคณะ ได้ฟากฟ้าแห่ง การศึกษาสื่อบุคคลและเครือข่ายการสื่อสาร**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุน สนับสนุนการวิจัย.
 5. สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม (สคส.) (2547) **พลังเครือข่ายแลกเปลี่ยนเรียนรู้**. รายงานประจำปี 2547.
-